

ОТГОВОРИ НА ГЛ. АС. Д-Р ДИМИТЪР ГАНОВ НА КРИТИЧНИТЕ БЕЛЕЖКИ И ВЪПРОСИ

ОТГОВОР НА ПРОФ. МИТЕВ

Благодаря на проф. Митев за многобройните високи оценки на научните ми резултати, въпреки че не съм убеден дали са напълно заслужени. В същото време критичните бележки на рецензента са изключително важни, тъй като се отнасят до ключови за моите изследвания моменти. Затова им отделям най-сериозно, достигащо до педантизъм внимание.

Първата от тях е на стр. 2 от рецензията:

Имам опасения, че монографията на д-р Ганов е прецедент за снижаване на формалните изисквания за хабилитация с начина, по който е публикувана. В същото време д-р Ганов има достатъчно научни статии, за да бъде пълноправен участник в конкурса.

Съгласно **формалните изисквания** на Научния съвет на ИИОЗ, научната монография трябва да има двама хабилитирани рецензенти, ISBN и минимален обем от 100 машинописни страници. **Представеният от мен труд изцяло отговаря на тези изисквания.**

На стр. 9 проф. Митев препоръчва да преиздам монографията си като „**рецензирано печатно издание**“. Съгласно съвременното законодателство електронните издания са изравнени с тези на хартиен носител.

Вторият коментар, който заслужава особено внимание, е следният (с. 6):

Отговорът, който дава Ганов на въпроса защо Роза Люксембург не е цитирана в СССР (щели да си помислят читателите, че СССР е експлоатиран), не говори за компетентност. Идеите на Роза Люксембург са вградени в направлението, което получава известност като „западен марксизъм“. „Роза Люксембург като марксист“ е ключово есе в книгата на Георг Лукач „История и класово съзнание“. Името на „Червената Роза“ става нарицателно.....

Luxemburgisme. Le terme désigne les théories de Rosa Luxemburg présentées comme constituant un système. On l'oppose la plupart du temps à Leninisme ou à Bolshevisme. Le mot apparait pour la première fois vers 1925" (Georges Labica, Gérard Bensussan. 1982. Dictionnaire critique du marxisme. Paris: Presses Universitaires de France).

Най-дълбокото след Маркс икономическо изследване, последователна революционна позиция, съчетана с безкомпромисна демократичност, незабравима лична харизма и трагична участ – всичко това прави от Роза Люксембург опасен конкурент на сталинизма, кодиран като „марксизъм-ленинизъм“. Всеки опит за силово елиминиране може да се върне като бумеранг. Остава мълчанието... Дори тогава, когато критиката на неоколониализма удобно може да се допълни с аргументи от „Натрупването на капитала“.

В моята дисертация *“Наративът на левия радикализъм”*, както и в нейния основно преработен вариант, издаден през 2014 г. като научна монография в Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, има доста цитирания и позовавания на параграфа *”Роза Люксембург като марксист“* от една от любимите ми книги *„История и класово съзнание. Изследвания по марксистка диалектика“* (1923) от считания за основоположник на т.нар. *“западен марксизъм”* (М. Мерло-Понти) Дьорд Лукач. В статията *„Натрупването на капитала: Роза Люксембург против Антонио Негри“* (първа част), сп. *Ново време*, бр. 3/2014 г., както и в монографията *„Как си храним капитализма“* (2016), аз естествено не твърдя, че Роза Люксембург не е цитирана в СССР, точно обратното – подчертавам изключителната популярност на *„Натрупването на капитала“* в СССР, което от 1921 г. до 1934 г. има пет издания в СССР и са му посветени редица критични материали начело със студията на Н. Бухарин *Империализм и накопление капитала* (сп. *Под знаменем марксизма*, №2, 3/1925 г.) За книгата на Люксембург се пише понякога изключително негативно, но се пише! И това се случва по време, когато на Запад тази книга почти не се споменава (след като се позовава имплицитно на нея в *«Изменението на функциите на историческия материализъм»*), анализира я в *„История и класово съзнание“* и накрая я споменава мимоходом в критичната рецензия за Бухарин от 1925 г., Лукач изживява идейна еволюция и престава да създава потенциални проблеми с *«Натрупването на капитала»*. Двете позовавания на книгата от *«ултралевия»* К. Корш от 1931 и 1933 г. са

отпреди ерата на «мълчанието», а и Корш не се издава в СССР). Както съм проследил в горесцитираните статия и монография, а също и в *«Моралът на пазарната икономика и натрупването на капитала»* (сп. *«Философски алтернативи»*, 4/2014), до 60-те/70те години, когато Бродел и по-късно С. Амин, А. Г. Франк, Уолърстейн и др. принадлежащи към «свят-системната теория» автори възкресяват *„Натрупването на капитала“*, тази книга съвсем не се очертава като «опасен конкурент на сталинизма». *„Мълчанието“*, за което проф. Митев пише, т.е. игнорирането на *“Натрупването на капитала“* в СССР, съвпада с утвърждаването на възприетата от Сталин теория на гореспоменатия Бухарин за изграждане на социализъм в една страна, която теория според мен (с модификацията *„изграждане на социализъм в някои страни“*) остава фундаментална за СССР до средата на 80-те, а съответно се съхранява и отношението към политикономиста Роза Люксембург. Към личността Люксембург отношението е съвсем различно. Тук няма да излагам тезата, резюмирана от проф. Митев с думите *„щели да си помислят читателите, че СССР е експлоатиран“*. Само ще повторя, че, както посочва и рецензентът, в случая аз коментирам единствено отношението към *„Натрупването на капитала“*.

От приведения от проф. Митев абзац от *„Dictionnaire critique du marxisme“* веднага след **“Името на „Червената Роза” става нарицателно“** остава впечатлението, че рецензентът използва този абзац за доказателство, че сред “западните марксисти” е съществувало течение, което самò е нарекло себе си „люксембургизъм“. Всъщност няколко реда по-долу, на същата page 681, авторът Gérard Bensussan (заедно с него, Labica е съсъставител на речника, но не и съавтор на тази статия) уточнява, че понятието се въвежда в употреба като „polemично“, с пейоративна конотация. (Впоследствие го усвояват близки до Люксембург автори: Корш го употребява още през 1930 г. в бележките към *«Марксизъм и философия: Антикритика»*.)

Друга критична бележка (с. 5-6 от рецензията), посочва, че: **„Понятията (докапиталистически, капиталистически, посткапиталистически) не са ясно дефинирани. Икономиката, дори на най-големите страни от Третия свят (Индия, Бразилия, Мексико имат БВП над един трилион долара, а Индонезия – почти един трилион), в изложението е разгледана само чрез т.нар. sweetshops.**

Внушението, че тези sweatshops са докапиталистически, идва от ниското заплащане и нечовешките условия на труд. Нито веднъж авторът не се е потрудил да направи сравнение с картината, която е документирана от Фридрих Енгелс („Положението на работническата класа в Англия”). „Подивяването” на неолибералния капитализъм е формулирано неадекватно. Напълно са игнорирани фактите за изнасяне на промишлеността от високоразвитите страни в Третия свят“. (На 11 април получих коригирана рецензия с уточнението на проф. Митев, че и на двете места, където пише sweatshops, е допусната “машинописна” грешка).

Тази бележка повдига въпроса за понятията, обозначаващи степента на развитие на производителните сили и техните производствени отношения. В статията „ТТІР и принадлежната стойност“, бр. 2/2015 г. на сп. „Философски алтернативи“, аз въведох и обосновах понятието „**постдокапиталистически производствени отношения**“, което употребявам и развивам на с. 44-47 от «Как си храним капитализма». Проф. Митев, говорейки за **недобре формулираните «капиталистически, докапиталистически и посткапиталистически»** отношения, всъщност цитира резюмираната дефиниция, която давам именно за **постдокапиталистически отношения**, следвайки интерпретативния модел на Бродел. Ето цялото изречение: «**Капиталистическите, докапиталистическите и посткапиталистическите форми на експлоатация съществуват в едно синхронно време**» (с. 38). Съществуването на трите вида форми образува **постдокапиталистическите отношения. Sweatshops са „докапиталистически форми на производство, снети в постдокапиталистическите»** (с. 47). Затова и не съм се **«потрудил»** да преразказвам Енгелс от 1844 г. или Маркс от 1867 г.: том 1 на «Капиталът» също изобилства с примери за производствени отношения, които биха могли да се отнасят за sweatshops, ако аз разглеждах sweatshops като обикновени форми на докапиталистически производствени отношения и в крайна сметка като емпирична даденост. Но за мен sweatshops са част от диалектически изградено понятие и се стремя да ги схващам в контекста на развитието на производствените отношения, през методологията на историческия материализъм. Тази методология следвам и в анализа на развитието на капитализма изобщо. За мен доминиращите икономически дискурси и техните задължителни понятия са превърнати форми. Вместо

за временен резултат от тенденцията на нормата на печалбата към понижаване се говори за «икономически растеж» и «повишен брутен вътрешен продукт», вместо за абсолютно увеличаване на променливия капитал като резултат от гореспоменатата тенденция – за «създаване на нови работни места» от «предприемчиви» хора, които «дърпат икономиката напред» и т.н. Зад «напредъка» на Китай, Индонезия, Мексико и т.н. стоят стотиците милиони съвременни роби в sweatshops, това за мен е *“реалният образ на труда”*, както сполучливо се е изразил проф. Митев (с. 3).

Според рецензента с настояването, че понятията на Маркс са философски, съм направил *“„мечешка услуга“ на Маркс с тълкуването на принадлежната стойност като „философски процес“*. *Понятията на Маркс наистина не са ограничено икономоцентрични, както пише Ганов, но те не са и собствено философски, а резултат на уникален научен синтез, в който мястото на социологията е незаобиколимо”* (с. 3). Аз особено благодаря на проф. Митев за тази дефиниция на Марксовите понятия и в бъдеще ще се съобразявам с нея изцяло, защото не бих променил нито буква в нея. Но със сигурност съм пропуснал да експлицирам разбирането си. Аз наблегнах на това, че политическата икономия на Маркс е изградена върху диалектическо мислене, а най-изтъкнатите му опоненти, както и голяма част от привържениците му, на практика не са в състояние да следват разгръщането на неговите понятия. И това е особено забележимо при говоренето за принадлежната стойност. Не съм се опитвал да правя услуга на Маркс. Като учен аз се стремя да изследвам левия радикализъм, а не да го пропагандирам. Доказателство за това е силният ми критицизъм към този радикализъм, подчертан и от проф. Митев. Затова и схващам военната и друга помощ, оказвана от СССР (вж. с. 7 от рецензията) в контекста на тенденцията в социалистическия лагер капитализмът да бъде „догонен и изпреварен“, а самата тенденция – като израз на конвергентен процес, в който и двете системи разширяват своите зони на влияние, избягвайки прекалено рискови сблъсъци помежду си.

ОТГОВОР НА ПРОФ. ПРОДАНОВ

Благодаря на проф. Проданов за изчерпателния и изключително внимателен преглед на трудовете ми и силно позитивните за

изследователската ми работа оценки, както и за това, че бе рецензент и на монографията ми. Рецензентът точно е ситуирал моите трудове като обвързани най-вече със „западния марксизъм“ и съвременните му модификации. Проф. Проданов не само е представил коректно ключовото понятие „**постдокапиталистически производствени отношения**“, но е посочил и дори доразвил диалектическия му генезис с експлицирането на тълкуване в хегелиански дух, за което съм му особено задължен, тъй като за мен е характерно явление да пропускам директното изразяване на своите тези. Дватама имаме дългогодишна ползотворна дискусия относно държавния социализъм, за което той е загатнал в рецензията си.

ОТГОВОР НА ПРОФ. КАЦАРСКИ

Проф. Кацарски е задал интересни въпроси, първият от които в основата си е идентичен с бележка на проф. Митев, но доразвит посредством цитиране на студията *«Ляворадикалната теория и фаталният континуитет»*. Отново отбелязвам: за мен в дефиницията **«философски, а не елементарно икономоцентрични»** няма концептуален проблем. Включително и с оглед собствената ми критика към Маркс за икономоцентризъм (но не елементарен). Именно това е моят подход към този автор: разкриване на неговата неконсеквентност в конкретните ѝ измерения, неспособност да удържа винаги собствените си намерения, в частност поради склонността си към икономоцентризъм и (донякъде) схематизъм, за което е и критикуван още от Роза Люксембург.

Вторият въпрос засяга пропуснатите от мен алтернативи на **«концепцията за натрупването»** на Люксембург. Проблемът се състои в това, че проф. Кацарски излага тези алтернативи на езика на превърнатите форми. Когато говори за масата и растежа на произведения продукт, за «платежоспособното търсене», той възпроизвежда позицията и по-точно грижата на съвкупния капиталист, която по определение игнорира самото съществуване на принадлезна стойност. Проф. Кацарски казва, че **«некапиталистическата среда не просто поглъща принадлежен продукт, тя е източник на икономически блага, главно суровини и средства за потребление (при това обикновено придобити на ниска цена и дори на безценица); така масата на продукта, който трябва да се реализира, не намалява, а значително се увеличава»** (с. 3): това е безспорно и аз

изследвам именно този проблем, но анализирам увеличаването на абсолютната маса на продукта и изоставането на относителния ръст на неговата стойност (Люксембург) като симптом на тенденцията на нормата на печалбата към понижаване, а в по-общ план – на разширяване размерите на капиталистическото производство заради самото му съхранение, а оттук и необходимостта от безкрайно разширяване на пазара. Колкото повече нараства масата на принадлежната стойност, толкова повече нараства и противоречието между условията на производството ѝ и тези на ограниченото ѝ потребление. *Некапиталистическата среда* поглъща принадлежния продукт на капиталистите, създаващи средства за потребление, осигурявайки им евтин постоянен и променлив капитал (последното проф. Кацарски не отбелязва, а с това тя се трансформира в капиталистическа среда), на свой ред те чрез натрупването си генерират нарастващо търсене на средства за производство и по този начин осигуряват реализацията на принадлежната стойност (да припомним прочутия пример на Люксембург за памуковата промишленост в Англия). Но откъде следва заключението на проф. Кацарски, че „*дори ако тази маса трябва да си остане поне същата, капитализмът би трябвало да се стреми, противно на фактите, към еквивалентна и взаимноизгодна търговия*“? То дали не противоречи на ирационалната *differentia specifica* на капитализма, или капитализмът именно към това се стреми и тук, към своеобразна размяна на „еквивалент с еквивалент“, а резултатът се оказва нещо различно от самата си телеология? Или става дума за еквивалентни отношения единствено между капиталистите от двете подразделения?

Цикличните (по Люксембург „периодични“) кризи, поевтиняването/обезценяването на стоки, драстичното съкращаване на производствения потенциал на фирмите, нарастването на луксозното потребление, поевтиняването на стоките и повишаването на стандарта на самите работници, милитаристично ориентираните разходи и др. *«възможни разрешения»* за пласиране на свръхпроизводството, изброени от проф. Кацарски, са описани още от Маркс и развити от «люксембургиянската» традиция начело със самата Роза. Но това съвсем не са *«начини за поглъщане на продукт, без да се връща каквото и да било под формата на стоки»* (пак там): подобен извод е възможен само при икономоцентричното разбиране, че стойност може да бъде произведена и съответно унищожена от потреблението или конкуренцията.

По третия въпрос: срв. отговора към проф. Митев за понятието sweatshops. Тук обаче добавям, че пропуснатото и от проф. Кацарски понятие „постдокапиталистически производствени отношения“, синтез между икономическо и философско съдържание, се появи в студията за ТТІР като резултат от лаконична препоръка за доразвиване научния апарат на Люксембург, отправена към мен именно от проф. Кацарски. За което му дължа изключителна признателност. Той има право, аз действително определям граници на възможното разрешаване на transformation problem (без обаче да съм убеден, че това са границите на марксистката аналитика). Но когато проф. Кацарски говори за „печалби“ и „заплати“ във „високотехнологичните“ и „нискотехнологичните“ общества във връзка с изравняването нормата на печалбата, неговите понятия са не просто превърнати форми, а премахване на идеята за тях. „Принадената стойност“ не участва в посоченото от него разрешение на проблема – защото това е **друг проблем**, този на съвкупния капиталист.

По четвъртия въпрос: аз избягвам „есхатологията“, а като цяло смятам, че изразеното от проф. Кацарски мнение за ляворадикалните перспективи отразява определен хабитус и не може да служи за основа на обща дискусия по темата.

По петия въпрос: „заличаването“ на различия в изброените от проф. Кацарски случаи е за мен способ за демистифициране на самото идеологическо мултиплициране на различия, посредством което се заличава базисното сходство. Понятия като „обективен нацизъм“ и „превърнатата форма на олигархията“ – които в определен смисъл водят до ползотворно „ограничаване на възможностите на теоретичния анализ“ да се размива върху многообразието, без да има визия как/дали да го схваща като единство – се оказват удачно средство за преодоляване на конвенционалната ограниченост както на научния апарат, така и на обуславящите го представи.

Много благодаря на проф. Кацарски за високата оценка и въпросите, част от които предизвикаха най-трудните отговори в това експозе.

ОТГОВОР НА ДОЦ. ЖЕЛЯЗКОВА

Доц. Желязкова поставя изключително важния въпрос за динамичния характер на производствените отношения. В качеството си на променящ своята функционалност елемент от постдокапиталистическите отношения, докапиталистическите трябва да бъдат схващани не като константни фази в контекста на теоретично предпоставени етапи в развитието на производителните сили, а като конкретни съдържания на отношения, включени в тези етапи. Проблематичен остава въпросът за това, на каква база да се определят самите флукуации, как да се идентифицират етапите като „периоди на упадък“ или „периоди на развитие“, възможна ли е изобщо подобна константна периодизация през призмата на историческия материализъм, който „страда“ от склонност към тотализация на „развитието“ като такова, от една страна, и към квазирелативна диалектика на периодизирането, от друга: най-интензивната степен на развитие на капиталистическите обществени отношения се схваща като техен най-съдбоносен и безвъзвратен упадък. Но точно това е особено интересно и аз много благодаря на доц. Желязкова за тази препоръка. Както и за положителната оценка на моите изследвания.

ОТГОВОР НА ПРОФ. ПАНИЦИДИС

Проф. Паницидис е отправил към мен напълно основателни критики от формално естество. А относно заглавието мога да кажа, че неговата умишлена неакадемичност не представлява изключение в съвременната научна литература. Параграфът за Пикети всъщност е продукт на изключително внимателна работа с основните понятия на този автор, които (мога убедено да твърдя) към момента на издаването на моята монография оставаха абсолютно неразбрани за световната критика, съответно същото важеше и за действителните (според мен) цели, които издаването на „Капиталът на XXI век“ преследваше. Критиката към книгата и «отляво», и «отдясно» (кавичките не са случайни) за мен бе именно **доста повърхностна** и това изглежда е част от цялостния проект «Пикети». Ще имам предвид отправените към мен бележки, понеже сега виждам, че съм запознал читателя повече с резултата, отколкото с цялостния процес на своята работа по Пикети (доколкото за мен неговата значимост е не като учен, а като реализатор на идеологеми с практическо предназначение).

Много благодаря на проф. Паницидис за оценката на моите изследвания и обосновката на неговия избор.

ОТГОВОР НА ПРОФ. МИЗОВ

Проф. Мизов ми е дал изключително висока оценка, за което съм му особено признателен. Той е и рецензент на моя хабилитационен труд. Основната му препоръка към моите изследвания е, че *«те биха могли да разширят своята тематична, а и тълкувателна оптика, да поставят в обектива на теоретико-методологическия анализ и други съвременни идейни конструкции, визии, доктрини, концепции и теории, което искрено се надявам той да осъществи в следващи свои оригинални произведения... Защото освен фиксираните в неговите – и депозираните за конкурса – публикации автори има и доста други ляворадикални или техни опоненти и критици, които би следвало да заемат някакво място, внимание и роля в един такъв (комплексен и задълбочен) анализ.»* (с. 5). Мога да отговоря само с «напълно съм съгласен».

ОТГОВОР НА ДОЦ. ПОПОВ

Благодаря на доц. Попов за включването в журито при изключителен дефицит на време и за признатия от него мой научен принос. Уточнявам, че не съм декларирал научните си проекти (в каквито участвам непрекъснато от 2008 г., тъй като работя в Академия на науките), защото не са имали външно финансиране. Имам участие и в такива, но те са от различен характер и по тях нямам теоретична разработка; като участие в международен проект с външно финансиране бих могъл да посоча публикуваните си експертизи по поръчка на РИСИ-Москва, но съм ги представил в качеството им на научни студии, защото като участник в хабилитационен конкурс прецених, че би трябвало да се оценява най-вече съдържанието на научните резултати, а не сумата от публичните активности.